

УДК 1.125 Філософія

ГУЙВАН Петро – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, докторант, Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, 27, вул. Соборності, м. Полтава індекс 36000 (lawjur10@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.3>

Бібліографічний опис статті: Гуйван, П., (2022). Пізнання часу людиною – основа філософського розуміння сутності речей. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», № 45, 37–49, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.3>*

ПІЗНАННЯ ЧАСУ ЛЮДИНОЮ – ОСНОВА ФІЛОСОФСЬКОГО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ РЕЧЕЙ

Анотація. Дана стаття присвячена науковому вивченню питання про рух суспільних явищ у просторі і часі. Наголошується, що час у людському сприйнятті є тим явищем, яке характеризується особливістю сприйняття як фактор, що обумовлює тимчасовість нашого перебування на землі, це той показник, який будь-яких суспільних відносин. Доводиться, що це значною мірою спричинено особливим положенням спостерігача досліджуваного явища: людина не знаходиться ззовні певних діянь, що відбуваються у просторі, а разом з ними, незалежно від того, є конкретний суб'єкт їхнім учасником, чи ні, переміщується у часовому вимірі. Досліджена Кантівська теорія про уявність часу та про те, що сплив часу не є реальним процесом, а представляє собою ілюзію людського розуму. Також проаналізовано окремі чинники інших наукових теорій, що характеризують простір і час як об'єктивні явища. Визначено, що час є властивістю самого буття, його онтологічним атрибутом, якщо об'єкт переміщується у просторі, то він, безумовно, також переміщується у часі. Наголошується, що через визначення сутності таких категорій, як простір і час, відбувається пізнання світу. Простір є формою, в межах якої

відбувається взаємодія конкретних матеріальних явищ. Тоді як час – то зміст подібних взаємозв'язків вказаних об'єктів. Відмічено, що дослідження темпоральних властивостей історично відбувалося в межах уявлень про час як абсолютне, однорідне явище, що має різні параметри в усіх точках простору. Час є нерівномірним, багатонаправленим, багатомірним та залежить від властивостей системи обліку і руху матерії. Оцінено вчення про час як послідовність та зміну станів об'єкта. Минулого вже немає, а те, що становило його сутність, мало історичне значення, входить до складу нинішнього. Саме і такій іпостасі існує минуле у сучасному. Досліджено теоретичне співвідношення трьох часових суперпозицій: минуле, сучасне і майбутнє. Наголошується, що нинішнє і майбутнє продукується сучасним періодом. В цьому контексті надається модель темпорального уявлення сучасного, як не просто абстракції, а періоду. має об'єктивні підґрунтя у дискретній природі матеріального світу.

Ключові слова: пізнання часу, темпоральні фактори, темпоральні прояви.

GUYVAN Petro – Candidate of Law, Honored Lawyer of Ukraine. Doctoral student, Institute of State and Law named after V. M. Koretsky of National Academy of Sciences of Ukraine, 27, Sobornosti St., Poltava postal code 36000 (lawjur10@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.3>

To cite this article: Guyvan, P., (2022). Piznannia chasu liudynoiu – osnova filosofskoho rozuminnia sutnosti rechei [Human cognition of time is the basis of philosophical understanding of the essence of things]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofiiia"* – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 45, 37–49, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.3>

HUMAN COGNITION OF TIME IS THE BASIS OF PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF THE ESSENCE OF THINGS

Summary. This article is devoted to the scientific study of the movement of social phenomena in space and time. It is emphasized that time in human perception is the phenomenon that is characterized by the peculiarity of perception as a factor determining the temporality of our stay on earth, it is the indicator of any social relations. It is proven that this is largely caused by the special position of the observer of the investigated phenomenon: a person is not outside certain actions taking place in space, but together with them, regardless of whether a specific subject is their participant or not, moves in the time dimension. Kant's theory about the imaginability of time and the fact that the passage of time is not a real process, but an illusion of the human mind, has been studied. Separate factors of other scientific theories characterizing space and time as objective phenomena are also analyzed. It was determined that time is a property of existence itself, its ontological attribute, if an object moves in space, then it certainly also moves in time. It is emphasized that through the definition of the essence of such categories as space and time, knowledge of the world takes place. Space is a form within which the interaction of specific material phenomena takes place. Whereas time is the content of similar interrelationships of the specified objects. It was noted that the study of temporal properties historically took place within the framework of ideas about time as an absolute, homogeneous phenomenon that has different parameters at all points in space. Time is uneven, multidirectional, multidimensional and depends on the properties of the accounting system and the movement of matter. The teaching about time as a sequence and change of states of an object is evaluated. The past no longer exists, and what constituted its essence, had historical significance, is part of the present. It is precisely in such a hypostasis that the past exists in the present. The theoretical relationship of three temporal superpositions: past, present, and future has been studied. It is emphasized that the present and the future are produced by the modern period. In this context, a model of the modern temporal representation is

provided, as not just an abstraction, but a period. has objective foundations in the discrete nature of the material world.

Key words: *cognition of time, temporal factors, temporal manifestations.*

Постановка проблеми. Упродовж багатьох тисячоліть людство намагалося досягнути часовий перебіг, створити цілісну систему знань про час, його властивості та структуру, створити теорії пізнання. Це одна з фундаментальних категорій навколишнього світу, яка стосується загальних понять, що виражають чутливе сприйняття та його зв'язок з реальністю. Усвідомлення подій, що відбуваються в часі, означає пізнання буття як такого. Гегель свого часу вказував: «...не можна казати, що все народжується і зникає в часі, час є дещо інше, як сама зміна, це постійне виникнення речей, їхнє походження та зникнення». Час як елемент суб'єктивного сприйняття загального темпорального руху характеризується такими якостями, як послідовність, незворотність, тривалість. Для використання часу з метою організації суспільно прийнятних та бажаних змін важливими є такі його властивості, як відносність, безперервність, наявність соціально спрямованих темпу і ритму відповідної реальності. Тривалість – атрибут, під яким розуміємо існування створених речей так, як вони перебувають у дійсності. Як стверджував Бенедикт Спіноза, час – не стан речей, а лише модус мислення, використовуваний для пояснення тривалості (Завідняк, 2017, С. 92).

Мета та завдання. Кожна особа, перебуваючи на протязі певних відрізків загального часового перебігу як спостерігач конкретних явищ, має своє неповторне темпоральне уявлення про тривалість окремих подій, їхню пов'язаність з іншими явищами, послідовність та змінюваність. При цьому науковцями, які переймаються питаннями сутнісної природи часу, давно помічено, що виключно фізичне його тлумачення є досить вузьким. Це значною мірою має значення для характеристики взаємин різних часових станів. Дослідження окремих підходів щодо ефективності подібної взаємодії, яка, зрештою, визначає сутність, квінтесенцію часу і може бути задане як єдність минулого, нинішнього та майбутнього, є **метою цієї наукової статті**. При дослідженні вказаного питання використовувалися

загальнонаукові та спеціально-наукові **методи** пізнання, зокрема діалектичний, формально-логічний та порівняльний.

Аналіз досліджень і публікацій. В науці вважається, що час розкладається на елементи минулого, якого вже немає, ми його, знаючи достеменно, все ж не можемо змінити, та майбутнього, стосовно якого нічого напевно не відомо, тож тим більше неможливо щось визначити. А між ними перебуває сучасність – стан речей, стосовно якого вчиняються конкретні дії суб'єктів. Це межа між минулим і майбутнім. Який же зміст часу, якщо він складається із зазначених компонентів? І чи взагалі час існує як реальне явище? Можливо, вплив часу не є реальним процесом. А представляє собою ілюзію людського розуму? Дані питання здавна цікавили дослідників, вказаним питанням присвятили свої дослідження Г. Гегель, А. Бергсон, П. Сорокін, В. Вернадський, Н. Бердяєв, Л. Лопатін, Я. Аскін, та інші. Зокрема, в даному сенсі спостерігачі намагалися з'ясувати, чи є сутність часу первинним явищем, чи він вторинний елемент, залежний від чогось більш фундаментального.

Основний матеріал. В процесі розвитку наукової думки були проведені дослідження простору в межах як загальноприйнятної тривимірної системи. Однак в останні періоди набула все більшого поширення теорія про те, що темпоральні аспекти є четвертим виміром просторово-часового руху, вона є доволі популярною, та вдало обгрунтовує сутність конкретних явищ. Дійсно, всі об'єкти нашого сприйняття простягаються і в четвертий вимір, так що тривимірні для нас речі насправді чотиривимірні. «Усі об'єкти чотиривимірного простору перебувають в абсолютному спокої, той же початок, що нами сприймається, невинно здійснює несвідомий нами рух у напрямку четвертого виміру, по нормалі до нашому тривимірному простору» (Аксенов, 1896, с. 4).

Доволі поширеною є теза І. Канта про сприйняття часового перебігу як розгорнутої експлікації: ніякої «речі» самої по собі не існує, і конкретна річ чи явище – не реальність, дана у відчуттях, а наше уявлення про них (Forster, 2008, с. 27). При цьому вчений розділяв «чисту форму чуттєвості» на зовнішнє та внутрішнє споглядання: «Поза нами ми не можемо споглядати час, так само як не можемо споглядати простір усередині нас». Поза

ставленням до суб'єктивної активності споглядання, з погляду Канта, час може бути апроксимовано, як і від змісту діяльності, виникаючи у місці стику активності з рефлексією замикання саме себе (як предмет). Незручність, що при цьому виникає, долається шляхом наскрізного зв'язування локального часу внутрішніх явищ з «абсолютним апіорі». Так, «...час є апіорна умова всіх явищ взагалі: вона є безпосередня умова внутрішніх явищ (нашої душі) і тим самим опосередковано також умова зовнішніх явищ»; час і перетворюється на «чисту форму чуттєвості», що тотально кодифікує «умови сприйняття» (Sedgwick, 2007, с. 74).

Інші науковці, навпаки, сприймають рух часу як елементи реального світу. У їхньому розумінні минуле та майбутнє як темпоральні прояви руху мають значення лише для формування реалій сучасності. Час є певною фізичною величиною, однією з основних характеристик матерії. Позаяк в природі існують якісь закономірності, які опосередковують об'єктивний рух речей, вони мусять поширюватися на часові правила, бо матерія в кожний момент свого існування проявляє свої якості. Всі три модуси часу – минуле, сучасне і майбутнє – проявляються назовні та пізнаються лише завдяки їхньому прояві зараз – у конкретний момент нинішнього часу. Вони мають свої особливості відтворення у свідомості, як відповідно елементи пам'яті, спостереження та діяльної участі і творче очікування.

Через визначення сутності таких категорій, як простір і час, відбувається пізнання світу. Простір є формою, в межах якої відбувається взаємодія конкретних матеріальних явищ. Тоді як час – то зміст подібних взаємозв'язків вказаних об'єктів. Визначення астрономічного часу, запропоновані науковцями, вказують, що кожній точці простору відповідає свій чітко визначений час, який у будь-який момент не співпадає з іншим. Астрономічний час залежить від топографічних характеристик земної поверхні, руху полюсів, орбіти Землі, нахилу екліптики щодо екватора та від причин, що викликають зміни у цих показниках. На час впливає перерозподіл мас біля, на поверхні та всередині нашої планети, місячні та сонячні припливні сили, взаємне положення зірок та планет тощо. Взагалі, свій час не тільки у кожній точки у просторі, але й кожного елемента системи спостереження.

Реальний розвиток суспільства невід’ємно пов’язаний з перебігом часу. Для того, аби надати останньому реальних, а не фіктивних, обрисів, необхідно визначити якісні відмінності минулого, сучасного та майбутнього. Найбільш поширеним є вчення про час як послідовність та зміну станів об’єкта. Минулого вже немає, а те, що становило його сутність, мало історичне значення, входить до складу нинішнього. Саме і такій іпостасі існує минуле у сучасному. Згадуючи попередні події, що мали місце певний час тому, людина вилучає з пам’яті та застосовує до сьогоденних реалій не самі минулі події, а їхні образи, втілені у пам’ять. Таким чином можна вести мову не про минуле як складову частину темпорального руху, а про нинішнє минулого. Відомий філософ Микола Бердяєв у цьому зв’язку вказував, що доля людини здійснюється в часі, розбитім на минуле і майбутнє, час є реалізацією долі, разом з тим, минуле і майбутнє, без яких немає подібної реалізації, існують лише в сучасному (Лях, 1992, с. 128). Від впливу у вигляді згадок про минулі події, сподівань на майбутні результати неможливо уявити собі квінтесенцію сучасного.

У процесі перцепції часових проявів матерії і побудові співвідношення між минулим, сучасним і майбутнім серйозне значення приділяється причинно-наслідковим відносинам. Причинний зв’язок є одним із основних принципів побудови системи наукового пізнання часу. Це спричинено тим, що час має особливі властивості, які дозволяють відмежувати причини та наслідки. Вказана відмінність називаються направленістю чи ходом, ця властивість визначає різні сутнісні ознаки минулого і майбутнього. Причини та наслідки певної події відрізняються в темпоральному вимірі. Вони не можуть існувати одночасно. Між їхніми проявами має бути як заведно малий, але такий, що більший за нуль, часовий показник. При цьому порядок їх розміщення в часі також мусить бути сталим: першим в природі проявляється причина як передумова явища, а потім – наслідок. Саме така сутність цього причинного зв’язку.

Переживання нинішнього моменту для будь-якої особи пов’язане з усвідомленням помилок і досягнень минулого, прагненням та пересторогами майбутнього. При цьому якраз на досягнення сприятливого майбуття спрямована творча

діяльність в нинішньому, відтак майбутнє безумовно через активну творчу діяльність для його досягнення присутнє в сучасному. В даному контексті майбутнє є тенденція становлення предмету шляхом створення певних матеріальних умов для реальних наслідків. Втім сучасне як елемент невпинного часового перебігу також є досить складною для пізнання формою. Його структуру, склад та, зрештою, тривалість неможливо уявити у вигляді раз і назавжди сформованого прояву. Якщо ми зміст та момент часу пов'язуємо з певною подією, логічно припустити, що останній має якусь протяжність у часі. Позаяк сприйняття минулого відбувається зараз, сучасність не можна розглядати у якості подільного на мікроелементи поля як сукупність точок на часовій послідовності між минулим і майбутнім. Сучасне являє відносну стійкість в процесі вічної зміни. Ця стійкість не просто абстракція, вона має об'єктивні підґрунтя у дискретній природі матеріального світу: сучасність завжди співвідноситься з якимось станом, і тривалість цієї події, стану визначає розміри сучасного, причому в кожному конкретному ряді подій це визначення специфічне. Різна тривалість нинішнього є однією з характерних рис прояву специфіки часу.

Теоретичне співвідношення трьох часових суперпозицій завжди були одним із актуальних питань, що гарантувало науковий інтерес і процесі сприйняття темпоральних властивостей. Зокрема, за однією з концепцій минуле, нинішнє і майбутнє продукується сучасним періодом. При цьому можливо перетворення в сучасність одного лише минулого при зберіганні значення майбутнього як буття, що ще не трансформувалось в сучасне. Під час послідовного та поступового перетворення змісту майбутнього в нинішнє сила минулого зберігається. Ці теоретичні постулати в своїй сукупності дозволяють виробити модель темпорального уявлення, за якою між сприйняттям різних станів відбувається постійне протиборство небуття з життям, Можливість переходу минулого в сучасність реалізує можливість істотного доповнення нашого емпіричного світу, з якого виривається жало смерті. Власне, перетворення минулого в нинішнє фактично означає відміну вмирання. Але це далєбі не означає заперечення творчості та новизни. Натомість, відміна майбутнього є неодмінною відмовою від новітньої творчості. Адже

думки про кращий, вищий світ мають нас спонукати подумки перетворувати минуле і майбутнє не в щось нікчемне, а саме в буття сучасного» (Heidegger, 1972. С. 226). Відтак, нинішнє не буває безкінечно малим проміжком, воно повинно бути достатньої тривалості для реалізації зазначених функцій, покладених на нього.

Під час проведення сучасних вимірювань часу було встановлено відсутність у природі абсолютно стабільних процесів. Дане твердження однаково вірно застосовне, як до сфери дослідження макросистем, так і мікросистем. Тож можемо зробити обґрунтований висновок про те, що простір і час не є рівномірними категоріями. Подібна нерівномірність часу в науці зветься темпоральною анізотропністю. Час є певною фізичною величиною, однією з основних характеристик матерії. Позаяк в природі існують якісь закономірності, які опосередковують об'єктивний рух речей, вони мусять поширюватися і на часові правила, бо матерія в кожний момент свого існування проявляє свої якості. Час це не ящик, до якого все поміщено. Це також не потік, що втягує за собою в течію та поглинає все, що потрапляє до нього. Час є лише абстракцією поглинання. Позаяк речі кінцеві, вони знаходяться в часі, але самі речі є явищем часовим. Тобто, процес самих дійсних речей становить час (Парасюк, 2020, с. 17).

В більшості наук предметом дослідження часових характеристик є переважно основна властивість часу – тривалість. Вона поряд з постульованими якісними чинниками, таким як однорідність, безперервність, спрямованість у майбутнє є основою усіх уявлень про час. Відмий класик філософії темпоральних властивостей матерії А. Бергсон постулював, що основна категорія часового руху у просторі є тривалість. За допомогою цього компоненту набуває визначеності поняття істинного або чистого часу. При цьому головним елементом є інтуїція. За допомогою якої відбувається усвідомлення часу як істинний метод пізнання. Це означає, що практична діяльність людини в даному процесі не має вирішального значення. Істинна реальність представляє собою творчий процес, життєвий порив, тривалість, недоступні буденному пізнанню. життя є потоком змін. Найбільш важливим у даному контексті є минуле, а, власне, час – це безперервний прогрес цього минулого, що поїдає майбутнє і невпинно зростає

по мірі просування вперед (Бергсон, 2011, с. 13).

Натомість, інші філософи пов'язують зміст відповіді на питання, що таке час, із визначеністю ключового, на його погляд, поняття зміни. Воно складає сутність, квінтесенцію часу і може бути задане як єдність минулого, нинішнього та майбутнього. Подібне об'єднання різних часових станів можливе виключно через свідомість. Об'єктивна реальність не здатна змінюватися, якщо спостерігати даний процес матеріальних змін через призму сприйняття, він втрачає свою мінливість. Відтак, значення має лише ідеалістична складова. Як вказував дослідник часу Л. Лопатін, одна з головних властивостей часу є те, що час безперервно тече і одночасно спливає. Як наслідок, минулого вже немає, майбутнє ще відсутнє, і весь цей рух відбувається навколо певного нерухомого моменту нинішнього. Таким чином, уся дійсність часу полягає в його нереальності. Є лише невловимий момент сучасності, миттєвість, у якій немає тривалості, реальності (Жерибор, 2010, с. 64).

Чи може час бути поділеним на конкретні дискретні проміжки? За загальною логікою темпоральний перебіг становить суцільний рух, який має направлений у майбутнє неспинний характер. Втім з методологічною метою час може бути розділений на певні частки, миттєвості та фрагменти. При цьому дослідники у своїй уяві сподобляються Зенону, стріла якого в кожному окрему миттєвість є нерухомою. Перериваність часу та простору має те відтворення в реалії, що матеріальні об'єкти мають відносну дискретність свого існування. Інакше кажучи, має місце часова та просторова диференціація тіл. Але рух об'єктів все ж є безперервним, а не зводиться до суми дискретних моментів. Тобто, часовий рух має певну зв'язаність, у ньому немає будь-яких проміжків.

В сучасних умовах надзвичайно зросло значення соціального аспекту в часовому рухові. Життя та соціальні реалії потребують, щоб в центрі уваги сьогодні перебувала особистість як важливий соціальний суб'єкт. Її соціальні, побутові та інші потреби мусять реалізуватися через індивідуальні уявлення, які в свою чергу, набувають визначеності шляхом здійснення конкретних вчинків. Такі вчинки відбуваються через темпоральне опосередкування відносин між суспільством та людиною. Соціальний

час може (і повинен) бути визначений у власній системі координат як зміна або рух соціальних феноменів через інші феномени, узяті за точку відліку (Sorokin, Merton, 1990, с. 58). При цьому час як явище у кожному певному випадку пізнається та сприймається по-різному. Дана проблематика є важливою та актуальною для сучасного суспільства. Адже неадекватне сприйняття часу, нераціональне його освоєння має негативні наслідки не лише для належної організації соціальних процесів, а й реалізації життєвої стратегії особистості. Розробка нової суспільно та особистісно бажаної моделі соціального часу сприятиме формуванню нових темпоральних установок діяльності, спілкування та мислення особи, зокрема на персональному рівні.

Власне, з позиції прискіпливого наукового споглядання час завжди соціальний. Бо, враховуючи взаємний вплив темпоральних явищ та суспільно значимих процесів, час це багаторівневий спосіб організації шляхом впорядкування змін соціальної реальності глобальних функцій. Час наділений усіма інституційними ознаками: високою формальною та неформальною нормативністю, стандартизованістю. Наявністю соціокультурної символіки, матеріального втілення, механізмів напрацьованих практик, установ, що здійснюють контроль за різними аспектами процесу темпоральної динаміки. Час співвідноситься з іншими природними явищами та має свої особистісні характеристики в частині взаємодії різних темпоральних аспектів.

Це значною мірою має значення для характеристики взаємин різних часових станів. Як вказував дослідник даного питання І.Д'яков, у минулому людина відчуває себе безсилою, бо події вже перебувають поза її владою, у нинішньому – володіючою дієюю, але пов'язаною з усім минулим ініціативою, в майбутньому – такою, що вільно творить. Настання майбуття при цьому є не (предопределенная) чи заданою величиною, а є продуктом творчості та має віртуальний характер. Відтак, в нинішньому часі виявляється все минуле як позбавлений активності, але все ще живий «споглядальний» факт, а також усе майбутнє як незумовлена зарані творча потенція. Такий теоретичний підхід на передній план висуває активну роль конкретної людини, яка не лише і не стільки споглядає, але і активно діє як суб'єкт взаємозв'язків. Інакше кажучи, наочно проявляється вплив

минулого на сучасне та майбутнє та навпаки, і в цьому сутність зв'язаності часів. Їхня реальність у можливості людської активності стосовно сучасного та майбутнього часу.

З проведеного дослідження можемо зробити певні **висновки**. Через визначення сутності таких категорій, як простір і час, відбувається пізнання людиною світу. Для подолання відвертих складнощів, що виникають в усвідомленні вказаних вище положень, необхідно відійти від стандартних матеріальних оцінок такого феномену як час. В більшості наук предметом дослідження часових характеристик є переважно основна властивість часу – тривалість. Вона поряд з постульованими якісними чинниками, таким як однорідність. Безперервність, спрямованість у майбутнє є основою усіх уявлень про час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Завідняк Б. Теодицея Бенедикта Спінози. 2017. Схід. № 6 (152). С. 91-97.
2. Аксенов М. О времени. Трансцендентально-кинетическая теория времени. Харьков, 1896. 80 с.
3. Forster M.N. Kant and Skepticism. Princeton NJ, 2008. 168 с.
4. Sedgwick S. The Reception of Kant's Critical Philosophy: Fichte, Schelling, and Hegel. Cambridge and New York, 2007. 352 с.
5. Лях В.В. Людина в системі соціораціональних структур: проблема екзистенціального вибору. Проблеми філософії. Історія філософії і культура. Вип.92. К., 1992. С. 100-177.
6. Heidegger M. Zwölfte, unveränderte Auflage. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1972. 437 с.
7. Парасюк М.В. Проблема прогресивного розвитку суспільства й держави в історико-філософських концепціях Гегеля. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2020 № 45С. 16-19.
8. Бергсон А. Творча еволюція: пер. з фр. Р. Осадчука. – К.: Вид-во Жупанського, 2011. 318 с.
9. Жерибор О. Проблеми свободи волі у філософії Льва Лопатіна. МАГІСТЕРІУМ. Випуск 39. Історико-філософські студії, 2010. С. 63-66.
10. Sorokin P., Merton R. Social Time: A Methodological and Functional Analysis. The Sociology of Time / Ed. By J. Hassard. New York: St. Martin's Press, 1990. P. 56-66.

REFERENCES

1. Zavidniak B. (2017). Teodytseia Benedykta Spinozy [Theodicy of Benedict Spinoza]. *Skhid- East*, 6 (152), 91-97. [In Ukrainian].
2. Aksenov M. (1896). O vremeny [About time. The transcendental-kinetic theory of time]. *Transtsendentalno-kynetycheskaia teoriya vremeny*. Kharkov, [In Russian].
3. Forster M.N. (2008). *Kant and Skepticism*. Princeton NJ.
4. Sedgwick S. (2007). *The Reception of Kants Critical Philosophy: Fichte, Schelling, and Hegel*. Cambridge and New York.
5. Liakh V.V. (1992). Liudyna v systemi sotsioratsionalnykh struktur: problema ekzystentsialnoho vyboru [Man in the system of sociorational structures: the problem of existential choice]. *Problems of philosophy. History of philosophy and culture - Problemy filosofii. Istoriia filosofii i kultura*, 92, 100-177. Kyiv. [In Ukrainian].
6. Heidegger M. (1972). *Zwölfte, unveränderte Auflage*. [Twelfth, unchanged edition] Tübingen: Max Niemeyer Verlag, [In German].
7. Parasiuk M.V. (2020). Problema prohresyvnoho rozvytku suspilstva y derzhavy v istoryko-filosofskykh kontseptsiiakh Hehelia [The problem of progressive development of society and the state in Hegel's historical and philosophical concepts]. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence - Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurytsprudentsiia*, 45, 16-19. [In Ukrainian].
8. Berhson A. (2011). *Tvorcha evoliutsiia* [Creative evolution] : per. z fr. R. Osadchuka. Kyiv: Vyd-vo Zhupanskoho, [In Ukrainian].
9. Zherybor O. (2010). Problemy svobody voli u filosofii Lva Lopatina [Problems of free will in the philosophy of Lev Lopatin]. *MAGISTERIUM. Istoryko-filosofski studii*, 39, 63-66. [In Ukrainian].
10. Sorokin P., Merton R. (1990). *Social Time: A Methodological and Functional Analysis* [Social Time: A Methodological and Functional Analysis]. *The Sociology of Time / Ed. By J. Hassard. New York: St. Martin's Press*, 56-66.